

КУЛТУРАТА ПО ПРАВАТА НА ДЕТЕТО – НЕОБХОДИМ ЕЛЕМЕНТ НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ НА УЧИТЕЛИТЕ НА ХХІ ВЕК

Проф. д.п.н. Вяра Гюрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. ХХІ век поставя сериозни предизвикателства пред учителите, свързани с компетентностите („грамотностите“, които те трябва да имат, за да могат да отговорят на социалните очаквания към тях). Сред образователните задачи от първостепенно значение е тази да формират учениците като граждани на ХХІ век: граждани на собствената им страна и на демократичното общество, на Европа (ако живеят в страна член на Европейския съюз) и на света. Тази задача изисква от учителите да преосмислят своята работа през призмата на човешките и детските права. Това е особено важно в контекста на правата на детето и изискванията към учителите, определени от Януш Корчак. Работата с учениците върху тази задача прави възможно за учителите да приложат на практика съвременния подход (принцип и тенденция) за „ориентирано към ученика образование“. По-конкретно това означава, че учителите трябва да отговорят на няколко основни въпроса (като резултат на една целенасочена рефлексия, основаваща се на разбирането на Я. Корчак за децата и техните права): Кого обучават? Кой обучава? Какво преподават? Как го преподават? Какъв образователен и възпитателен процес реализират и в каква среда? Какво и как оценяват? Отговорите на тези въпроси са същността на преподавателската философия на учителя, която се основава на нейната/неговата култура за правата на човека и детето.

Ключови думи: права на децата; култура по правата на децата; компетентности на учителя

Различни съвременни изследвания и модели на образованието на ХХІ век определят широк спектър от компетентности на учителите, които са им необходими, за да могат да отговорят на социалните очаквания към тях. Те трябва да формират у учениците множество „грамотности“ или компетенции (екологическа; дигитална или кибернетическа; здравна; глобална – знания, умения, отношение към съвременния свят; мултикултурна и интеркултурна; социална

и емоционална – определяни и като емоционална интелигентност и/или компетентност; медийна; финансова и предприемаческа; общокултурна и творческа, свързана с изкуствата и творчеството. А сред възпитателните задачи с приоритетна важност за учителите е задачата да формират учениците си като граждани на XXI век – в три измерения: граждани на собствените си страни и на техните демократични общества, на Европа (ако живеят в страна, член на Европейския съюз) и граждани на света. Това означава по време на училищния период учениците да опознаят и да се научат да зачитат и уважават собствените си права и правата на другите. Това е компонент от „изкуството“, определено в края на XX в. от Комисията Делор като един от стълбовете на бъдещото образование на XXI век, което трябва да учи учениците да живеят с другите и да се разбират с тях¹⁾.

Познаването на човешките права е важна част от „социалната грамотност“ на гражданина на XXI век, а в по-тесен смисъл – то е в основата на междуличностната и гражданската компетентност, на които се опира межкултурният диалог и мултикултурното разбирателство. А спецификата и мисията на учителската професия да определя до голяма степен бъдещия живот на днешните ученици (както впрочем и тяхното настояще) изисква учителите да преосмислят работата си през призмата на една съвременна култура по правата на човека и детето. В едно практическо ръководство на ООН по изучаването на правата на човека се казва, че *„учителят винаги ще бъде ключовата фигура в реализирането на нови инициативи“* и че *„той носи голямата отговорност да предаде на учениците съдържанието се в правата на човека послание [...]“*²⁾. В този контекст мисията на учителя е:

- да възпитава децата (учениците) в ценностите и добродетелите на демократичното общество;
- да формира нагласи и да ги мотивира за толерантно и безконфликтно съжителство с другите хора върху принципите на зачитане на техните права и достойнство;
- да информира и да обучава учениците по правата на човека и в духа на Конвенцията на ООН за правата на детето и на другите нормативни документи (международни и национални), регламентиращи правата на човека изобщо и на детето – в частност;
- да създава подходящата образователна среда (не само материална, но преди всичко духовна (опираща се на добронамерени и толерантни взаимоотношения), в която децата да израстват със самочувствието на личности със своите достойнства и права и да се учат на демократично поведение.

Последното е изключително важно в контекста на специално акцентираното от Януш Корчак право на детето не само на бъдеще, но и на настояще – право, често забравяно и от днешните родители и учители, амбицирани да подготвят децата си по възможно най-добрия начин за един много (по-)добър живот и (по-)добра кариера.

Ако учителите споделят правото на детето на настояще, те биха погледнали на своите професионални задължения по нов начин, поставяйки в центъра на вниманието си не учебната работа, а детето ученик – неговите потребности, интереси, права, задължения и отговорности, като по този начин приложат на практика съвременния подход (принцип и тенденция) „образование, ориентирано към ученика“. По-конкретно това означава учителят да помисли и да си даде отговор на няколко основни въпроса.

Кого обучава? Този въпрос изисква от учителите да преосмислят: какви са възрастовите и психологически особености на учениците; какви са техните потребности, но и очаквания, интереси, желания; какви права имат и доколко са способни да вземат решения и да поемат отговорност; какво вече знаят и могат и как това би им помогнало или попречило в усвояването на новия учебен материал и в изграждането им като личности. И тук биха им помогнали „прозренията“ на Я. Корчак, че:

– децата не са бъдещи личности – те вече са личности: „Няма деца – има хора, но с друг мащаб на разбиране, с други източници на опит, с други стремежи, с друга игра на чувствата“;

– децата имат не само задължения, но и потребности и конкретни права – Я. Корчак изброява 19 права на детето, сред които три основни: „правото на смърт“ (т.е. на риска да не живее в стерилна среда, предпазвано от всичко); „правото на настояще“ и „правото да бъде такова, каквото е“ (Valeeva 2016, 24 – 33);

– всички деца са различни – „сто деца са сто човека“ със своите „дълбоки човешки ценности, достойнства, свойства, стремежи, желания“ и те не бива да бъдат превръщани в „послушни, възпитани, добри, удобни“ за възрастните, което значи да израстват без воля и неприспособени към живота (Valeeva 2016, 24). Приемайки като основен приоритет сериозно и отговорно мисията си „да обучават“, често учителите възприемат детето преди всичко като ученик (а в най-крайните случаи – като „учебна единица“ или „номер“ от списъка в дневника) и забравят, че е просто дете, уникално със своя си свят, преживявания, потребности и житейски опит.

И днес тази „традиция“ продължава – детето на училищна възраст да се приема преди всичко в *ролята му на ученик*, на *обект* на образователно и възпитателно въздействие, който трябва да бъде обучаван и възпитаван, при това добре, по всички правила на педагогиката. И това е внушавано като приоритет на учителите както по времето на базовото им университетско образование, така и чрез допълнителните квалификационните дейности. Но чрез елиминирането на детето като субект на собственото му детство, обучение, възпитание и развитие *директно на бъдещите учители се вменява огромната отговорност за перфектно организиран учебновъзпитателен процес и индиректно – вината за всички провали и неблагоприятия.*

Същевременно, разглеждайки приоритетно детето като ученик, учителите не отчитат, че *годините, прекарани в училище, не са просто част от живота на*

детето, „трудов стаж“ (както е за учителите), а неговият същински живот. Дори времето на децата извън урочните занятия е пак посветено на уроците, на ученето и донякъде, като че ли между другото – на други занимания. Сред тези занимания все по-малко време им остава за игри и движение на открито, сред природата и все повече време се посвещава на компютъра, телефона и други „интелектуални“ технически средства или на опосредстваните чрез тях занимания. Към тях следва да се добавят и допълнителните уроци от всякакъв характер с частни учители. Така и училищната практика, и обучението на бъдещите учители, и квалификацията без откъсване от работа на работещите учители (*in-service training*) като че ли предпоставят пренебрегването на основното право на детето ученик – да бъде дете, при това щастливо дете.

Кой обучава? Този въпрос изисква от учителите рефлексия върху собствената им професионална философия, функции и роли в контекста на предизвикателствата на XXI век. Резултат от такава периодично провеждана рефлексия са изводите на учителя: до какви резултати иска да достигне в работата си с учениците (в случая – по отношение на тяхното гражданско възпитание и развитие); доколко е подготвен за това; какви са собствените му права, задължения и отговорности в класната стая и как те се съвместяват с правата, задълженията и отговорностите на учениците.

Какво преподава? В контекста на културата по правата на човека и детето отговорът на този въпрос и рефлексията върху него води към изводи, свързани с компетентността по правата на детето, която той има и която иска неговите ученици да постигнат. Могат да се очертаят следните параметри на компетентността на учителите по правата на децата (свързани с работата им с учениците, и с техните родители, както и с участието им в извънучилищни дейности и курсове по проблематиката):

– **знания** – в областта на нормативната база (международна и национална), институциите и механизмите (международни и национални), гарантиращи и защитаващи правата на децата; психологически и педагогически познания – за особеностите на детското развитие и ефектите от възпитателните и междуличностните въздействия и взаимодействия, свързани с уважаване или нарушаване правата на децата; интеркултурни познания (относно особеностите на различните етноси, вярвания, традиции, характерни както за страната, така и за света, като цяло, и разбира се, достатъчно икономически, политически, правни, социални познания, необходими за разбиране ситуацията на децата (в страната и по света), реалните измещения на нарушаването на правата им (особено по отношение злоупотребата с деца) и процедурите (механизмите) за възстановяването на нарушените права;

– **умения** – методически (за организирането и реализирането на образователни дейности с деца и възрастни по правата на децата, в т.ч. за разработване на нови и актуализиране на налични учебни програми, използване на вариативни дидактически методи, техники, материали и пр.); за търсене и предоставяне на актуална информация (за използване на различни източници на учене); за интересно, в

диалогична форма поднасяне на информацията; за убеждаване чрез аргументи; за изслушване и отчитане на различни мнения; за диагностика, анализ и оценяване ефективността от образователните дейности; за ръководство и консултиране по правата на децата (в т.ч. за целите на самообразованието и самовъзпитанието);

– *способности* – за планиране и организиране на образователни дейности, подходящи за деца и/или възрастни; за генериране на идеи и решения, предприемане на инициативи и отговорност; за работа в екип (по-добър ефект дават форми за образование по правата на децата, водени от екипи); за мотивиране и стимулиране на участниците (деца и възрастни) към активност в съвместната работа, допълнително (неконтролирано/неръководено) учене и саморазвитие; за създаване на положителен, стимулиращ изяви и творчеството микроклимат, основан на доверието, сътрудничеството, толерантността, уважението и разбирателството; за самообразование – развитие и усъвършенстване на собствените познания и култура в областта на правата на децата;

– *опит* – в работата с различни групи учащи – деца и възрастни – родители, учители, социални работници и пр.; в сработване на групата учащи, справяне с конфликтни ситуации; в анализа, оценяването и корекцията на съдържанието и организацията на образователните дейности по правата на човека и детето; в административното управление и прилагането на политики по отношение правата на децата – механизми и процедури за защита на нарушени детски права;

– *развитие на учебните програми* – актуализиране на съдържанието с нова информация, прилагане на индивидуален, интеркултурен и интегративен подход към подбора и реализирането на учебното съдържание в зависимост от аудиторията (очаквания, потребности, нагласи, предварителна информираност на учащите), продължителността, целите и задачите на курса и пр.;

– *разработване и реализиране на проекти и научни изследвания* в областта на правата на децата, в т.ч. провокиране и стимулиране на интерес у учащите към участие и предприемане на самостоятелни инициативи в тази област.

Как преподава? Този въпрос изисква от учителите рефлексия върху методиката на работа с учениците: доколко това, което предлага на учениците, е достъпно, интересно, свързано с опита и интересите им; доколко успява да ги направи съпричастни към проблематиката; доколко зачита правото им на изява, успех, мнение, позиция, избор, критична оценка, напредване и личностно развитие. Работата на учителя с учениците по правата на детето се основава (или би трябвало да се основава) на следните **принципи**:

– *непрекъснат характер на педагогическото взаимодействие* – предоставяне на възможности и условия за образователна, консултантска, информационна и възпитателна – индивидуална и групова, помощ на учениците във всеки момент, когато е налице потребност;

– *хуманност и демократичност* – гарантиране на свободен достъп до информацията и дейностите, свързани с обучението по правата на децата; уважение

и зачитане правата на всеки ученик, добронамерено и хуманно отношение към учениците, недопускане на каквато и да било дискриминация;

– *научна осигуреност на обучението* – прилагане на научен подход и актуализиране на информацията, методиката и организацията на дейностите в съответствие с новостите в нормативната база и научните изследвания (в областта на правата на човека и детето и тяхната закрила и защита), на българския и чуждестранния опит;

– *информационна осигуреност на обучението* – разработване на пакети с материали (в т.ч. електронни ресурси) за реализирането на образователни, възпитателни и консултантски дейности по правата на децата;

– *гъвкавост и проходимост на обучението* – осигуряване на възможности за обновяване и разнообразяване на дейностите и съдържанието на обучението по правата на децата, както и за преминаване от една форма на педагогическо взаимодействие към друга; съдържателна и методическа обвързаност на организираните дейности със самоподготовката;

– *единство, разнообразие и равнопоставеност* – по отношение на формите и дейностите за осъществяване на превантивна и корекционна работа по правата на децата и риска от тяхното нарушаване;

– *дискретност и педагогически такт*;

– *качество на образователно-възпитателното взаимодействие* – осигурява се чрез комплексна, научно обоснована подготовка, организация и реализация на дейностите; своевременна корекция и преодоляване на пропуски и слабости;

– *отвореност на обучението* – към партньорство и сътрудничество по време на занятията; към привличането на експерти, специалисти, представители на държавни и неправителствени организации, за осъществяване на дейности с учениците, свързани с човешките и детските права, както и с разбирането, приемането и готовността за действие за защита на нарушени права на децата.

Следват и други въпроси, на които учителят трябва да си отговори.

Какъв учебновъзпитателен процес реализира и в каква среда? Този въпрос изисква от учителя рефлексия върху организацията и реализацията на учебновъзпитателните дейности с учениците в рамките на процес, в центъра на който е ученикът, неговите потребности и интереси. Този процес предполага партньорски взаимоотношения между учителя и учениците, използването на съвременни образователни технологии, учебни средства и материали за целите на учебната работа и/или като средство за допълнително образование и самообразование, както и създаването на позитивна и творческа образователна среда, която позволява на учениците да се изявяват, да изказват и отстояват свободно мнения и позиции, да показват чувства, без да се страхуват, че ще бъдат критикувани или че ще станат обект на подигравки. В условията на такава среда и взаимодействие учениците научават повече, отколкото от един традиционен урок за Конвенцията на ООН за правата на детето или друг важен документ.

Какво и как оценява? Този въпрос изисква от учителите рефлексия върху аспектите на оценяваните резултати – не само на усвоените или неусвоените знания и/или умения, но и на формираното отношение към правата на човека и детето, развитието на съзнанието, нравственото формиране и развитие, усвояването на определени ценности, цялостното поведение и развитие на учениците (на класа като цяло) и на всеки ученик. И това е важен момент, тъй като културата по правата на детето предполага не само усвояване на знания и умения, отнасящи се до човешките и детските права и тяхната реализация и закрила, но и реално поведение и умение да се отстояват нарушени права, в основата на което стоят убеждения за необходимостта от такива действия и ценността на такова поведение за отделния ученик и за социалния ефект от него.

Отговорът на тези въпроси неизбежно води учителя към самооценка относно собствената му професионална компетентност в областта на човешките и детските права („Как се справям?“), преосмисляне на целите („Защо го правя?“) и на собствената култура по правата на децата („Доколко позволявам на учениците да се изявяват – какви реални права им предоставям?“).

Като се има предвид, че бъдещите учители се подготвят в университета (и в педагогическите колежи), изключително важно е чрез базовото им учителско образование у тях да се формира приоритетно една специфична култура по правата на детето, като елемент от една по-широка култура по човешките права. Това би им помогнало по-добре да изпълняват педагогическите и гражданските си задължения на работното място. За целта правата на децата трябва да се превърнат в компонент на образованието:

- на учебното съдържание – било като самостоятелен курс в рамките на учебния план или като теми от учебното съдържание по различните учебни дисциплини;

- на изследователската работа на студенти и преподаватели – в т.ч. разработване на курсови и дипломни работи, на дисертации по проблемите на човешките и детските права в педагогически контекст, както и разработването на научни проекти в правозащитната област с участието на студенти, преподаватели и практики;

- на ориентираната към практиката социална дейност – изразява се в участието на студенти педагози и преподаватели в помощ на деца и възрастни в гарантирането и защитата на детските права.

Едно целенасочено образование на студентите – бъдещи учители по правата на човека и детето (реализирано почти 20 години във Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“) **цели:**

- да изгради у тях компетентност по правата на човека и детето (знания и разбиране, умения, ценности);

- да ги направи чувствителни към проблемите на хората (деца и възрастни) с нарушени права;

– да им помогне да осмислят предизвикателствата пред избраната от тях учителска професия (по отношение на човешките права) – техните собствени, на учениците, на родителите им;

– да развие у тях оправдано самочувствие, че могат да се справят в случаите на нарушаване на нечий права, както и да организират учебновъзпитателен процес, ориентиран към ученика и към уважението на неговите права;

– да засили чувствителността им към проблемите на съвременния свят, в т.ч. към ценностите на хилядолетието;

– да провокира активна гражданска позиция по отношение на демокрацията, демократичното общество, европейските и световни проблеми.

Крайният резултат за студентите – бъдещи учители от включването им в образователна, изследователска и практическа дейности, свързани с човешките и детските права *е целенасоченото формиране у тях на актуална култура по правата на човека и детето, чиито компоненти са:*

– знания за човешките и детските права и механизмите за тяхното прилагане и защита;

– *положително отношение към ценностите* на съвременния свят и демократичното общество, в т.ч. към човека и детето като висши ценности;

– формиране на *демократично съзнание* – за правата, задълженията и отговорностите на гражданите на демократичното общество и на „гражданите на света”;

– готовност за дейност и демонстриране на съобразено с обществените правила и норми *демократично поведение*, основаващо се на зачитането на правата и достойнството на всеки човек и всяко дете.

Тази култура се проявява в професионалната философия на учителя, в ценностите, които споделя и които стават норма на едно поведение, проявяващо се в уважение и зачитане правата на другите, особено на децата ученици, на безконфликтното общуване с тях върху принципите на хуманизма, диалога, доверието, уважението и като цяло – на човешките права, свободи, задължения и отговорности. Един такъв учител ще зачита чувствата на децата – „князе на чувствата, поети и мислители“ и в духа на завещаното от Я. Корчак, ще уважава и почита „чистото, ясно, непорочно и свято детство“ и ще помага на учениците си да преживеят щастието да бъдат (и) деца.

БЕЛЕЖКИ

1. Delors, J. (1996). Learning: the treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century (highlights). Paris.
2. Преподаване по проблемите на правата на човека (1998). Практически занимания за началното и средното училище. 2 прераб. и доп. изд. ООН, Канада. С., Представителство на ООН в България.

3. Compasses and framework (2016)) – http://www.21stcenturyschools.com/uploads/2/1/5/4/21542794/3_compasses_and_framework.pdf – 7.7.2016).
4. Корчак, Я. (1979) Избранные педагогические произведения – <https://sheba.spb.ru/shkola/ped-korchak-1979.htm>, с. 352.

ЛИТЕРАТУРА

ВАЛЕЕВА, Р., 2016. *Януш Корчак. Как любить ребенка*. Москва: Социальный проект.

REFERENCES

VALEEVA, R., 2016. *Janush Korczak. How love the child*. Moskow: Social project [In Russian].

CHILDREN'S RIGHTS CULTURE – A NECESSARY ELEMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE 21ST CENTURY TEACHERS

Abstract. The 21st century poses serious challenges for teachers related to the different competences (“literacies”) that they must have in order to be able to meet social expectations. Among the educational tasks of primary importance is the formation of students as citizens of the 21st century: citizens of their own countries and of their democratic societies, of Europe (in case they live in a member state of the European Union), and of the world. This task requires from teachers to rethink their work through the prism of a modern culture of human and children's rights. This is especially important in the context of children's rights and the requirements for educators defined by Janusz Korczak. Working with students on these tasks makes it possible for teachers to apply in practice the modern approach (principle and tendency) of “learner-oriented education”. In particular, it means that teachers have to answer a few basic questions (as a result of a purposeful reflection based on J. Korczak's insights on children and their rights): Whom do they teach? Who teaches? What do they teach? How do they teach? What kind of an educational and training process do they realize, and in what environment? What and how do they assess? The answer to these questions is the essence of a teacher's professional philosophy which is based on his/her culture of human and children's rights.

Keywords: children's rights; children's rights culture; teacher competences

✉ **Prof. Viara Gyurova, DSc.**

ORCID ID: 0000-0002-6477-6268

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: v.gyurova@fp.uni-sofia.bg